

Mälestuskilde Muhu “vanadest”

Üsna tuntud kirjamees – Rebaski Kukka **Madis Küla-Nurmik** on oma õetütre Julia Saarväli (s.1907) 50. juubelisünnipäevaks talle fotoalbumi kokku seadnud, kuhu Madis on lisaks omaaegsetele fotodele siitkandi inimestest ja külaelust lisanud teksti-pudemeid Kukka perekonnaloost ja pärimusi teistegi ümberkaudsete inimeste elu-olust 19.s lõpul ja 20.s algul. Nüüd on see album toonase juubilari venna, Arteemi Saarväli pere (lese Maimu ja tütre Hele) valduses Kukkal ja viimaste lahkel loal on Madise tekstidest valik tehtud ning need siin ära toodud illustreerivaks materjaliks Rebaski latsiküla loo juurde. Madise originaal-tekstidele on lisatud vaid mõned selgitavad märkused või kommentaarid, hakkamata arutlema näiteks selle üle, kas ja kui kindlalt on kinnitatud muhulaste liivlastest pärinemise versioon. Pigem sobib hakatuseks Madise oma tekst albumi esilehelt:

Ammuks see oli, kui kogunes ühel jõulu-eelsel õhtupoolikul tema (juubilari) tillukesse tuppa tubli salkkond muhulasi, arvult “paar tükki peale padina”, nagu Muhu vanad mokamehed armastavad ütelda... Ei noh, sa mõtle ikka: kuus Muhu Juulat külge külje kõrval koos, ja kui need kuus siis kõik korraga lõkerdama panid, - oi Jessuke, too juhatust! “Et sa olle reakin, et ma olle reakin, et ta olle sind veski repi peal taga reakin...”

Oma sissejuhatava pöördumise juubilari poole lõpetab Madis järgmiselt:

Sinu juubeli-albumisse olen kogunud kõik pildi- ning sõnalise materjali, millel meie vana armsa Kukka kodu ning meie koduse Muhu saarega ühendust on. Jää ka sina oma hingelt ikka muhulaseks, tubliks ja ausaks, nagu tänini!

Seda soovib Sinu vana onu Mati

Nõmmel, 20.XII 57.

Muistse Muhu elu-olu

Muhu ajalugu algab Düüna äärest umbes poolteist tuhat aastat tagasi. Düüna ehk Väina jõe kaldal, Kokona maanial, vanade liivlaste laial asumisalal oli muistse Muhu linnus, mida lätlased oma keele kohaselt nimetasid Muhu Kalns. Sakslased aga kandsid ta hiljem Kokenhuseni nime all oma kaartidele. Vanade kroonikate andmeil kasutas hiljem seda linnust slaavlaste vürst Vjatško sakslaste sissetungi ajal meie maale.

Viiendal sajandil aga hakkasid lõunanaabrid, slaavlaste ning läti-leedu suguharud liivlastele jõhkralt peale suruma. Küllap oli neil vist omal ka sõit seljas, sest ajad olid väga rahutud: rahvaste katel Euraasia tohutul mandril kees ja möllas kohutavalt, sest oli käimas suur rahvaste rändamine. Liivlaste paisati laiali piki Riia lahe kaldaid, kuni Domesnesi maaninani, teine osa suruti koguni lõuna-eestlaste eluruumi. Muhulased ei kannatanud lõpuks seda rõhumist enam välja, ladusid oma naised-lapsed ja pudulojused ning varanatukese paatidele-parvedele ja rändasid nagu iisraeli rahvas Egiptusest välja – uut kodumaad otsima. Suure karavaniga sõitsid nad Väina jõge mööda alla ning piki Riia lahe idakallast üha edasi, kuni jõudsid Suure väina suhu ning peatusid praeguse Pädaste lahe lõukas. Selle liivi hõimu uueks kodumaaks saigi mandri ning Saaremaa vahel asuv saar, mille kõrgemad nukid alles meie ajaarvamise algpäevil, s.o. 2000 aastat tagasi olid merest kerkinud. Järgneva poole tuhande aasta jooksul oli siin veelgi uut maad merest juurde tulnud.

Kuna saar üsna harvalt oli asustatud, siis tundsid uued peremehed endid siin eestlaste asumaal päris koduselt ning andsid saarele oma endise asukoha järgi Muhu nime, rajades Väikse väina äärde kodusaare kaitseks ka vägeva linnuse. Selle põhjal saavad meile nüüd selgeks muhulaste iseloomu, nende keele ning värvimeele iseärasused, mis neid isegi tänapäeval veel saarlastest eraldavad.

Kui Vene keiser Muhus käis

Olgu kõigepealt öeldud, et Oina Juri muistseks Muhu vallavanemaks nimetamine on siiski perekonna-pärimustes tihti esinev liialdus (või lihtsalt Madis Küla ilukirjanduslik lisandus), sest 19.s algul ei saa Muhus veel vallast üheski mõttes rääkida. Küll oli aga Külase Pärtil peremeheks saanud Külade esiisa Andruse vanaisa üks Oina Juri (~1710 – 1783). Sel ajal, kui Aleksander I väidetavalt Muhus ja Saaremaal käis, võis teda Kuivastus kohata Andruse isa ja selle vana Juri poeg Toomas (~1747 – 1814), kuid vallavanem ei ole temagi olnud!

Jutustan nüüd, kuidas Sinu vaarisa, vana Oina Juri, ennemuistne Muhu vallavanem (Sinu ema vana-vanaisa – *tegelikult siis Külasema asunud Andrus (1773 – 1850) ja vana Oina Juri pojapoeg!*), uhke ametiraha rinnas, käis Kuivastus Vene keisrit vastu võtmas. See juhtus just 150 aastat tagasi, 1807.a maikuu. Riiat külastades tahtis Aleksander I ka Muhus ja Saaremaal ära käia. Parvedega toimetati kõrge külaline koos oma saatjaskonnaga, kuhu kuulus 10 tõlda, Virtsust üle Suure väina Kuivastusse. Kuivastu sillast kuni keiserliku tollani oli tõmmatud pikk punane kangas, mida mööda keiser pidulikult oma sõiduki juurde sammus. Senikaua kui hobuseid tõlla ette rakendati, nautis keiser Muhu saare ilu. Ta oli vaimustatud kaunist meremaastikust, mis avanes Viire lai suunas. Keiser pöördus ülem-õuemarssali krahv Tolstoi poole ja ütles talle prantsuse keeles: “Quell lux!” (loe: köll luks – milline toredus!). Oina Jurile jälle paistis, nagu oleks keiser sulaselges eesti keeles öelnud: “Kell üks!”. Truualamlikus toonis ta lausus siis keisri jutu vahele: “Ei, ei, pai keisrihärä, kell ei ole veel üks. Kell on alles pool-kaksteist”. Aga keisrihärä ei pannud tema sõnu teps mitte pahaks, nagu mõni upsakas von või parun seda kindlasti oleks teinud, vaid sammus tõlla poole, et edasi sõita. Talle torkas silma, kuidas seda pikka punast kangast suure kiiruga kokku rulliti ja kuidas ratsakuller selle kaenlasse kahmas ning siis tulise ajuga minema pühkis. Keisri tõld kihutas ka tunnis oma 20 versta ära. Muhu kiriku kohal sai ta ratsamehe kätte. Keiser, kes armastas heatujulist nalja, käskis kullerist mööda ajada. Algas võidukihutamine mööda Paljaaru karjamaad ja edasi mööda Rootsivere-Koguva laia postmaanteed. Kuller kirus ja vandus ning tegi oma ratsule tulist säru, kuid miski ei aidanud – keisri tõld jõudis enne Vahtna silda, kust see Koguva meeste suurte kalapaatidega üle Väikese väina toimetati.

Maad ja vabadust!

Vene talurahvas, nagu teame, vabastati koos maaga 1861. aastal. Eesti rahvas sai küll nime poolest priiks juba 40 aastat varem, kuid ilma maata ja teoorjus muutus mõnes tükis veel raskemaks kui seda oli senine pärisorjus, nii et häda ja ägamist ning vihaseid ülestõuse oli peale Mahtra veel üsna mitmel pool. Pärast vene talurahva vabastamist hakati ka Muhus juba üsna kõvasti kõnelema, et meie kroonuvaldade talupojad (nende hulka kuulus ka Tamse vald) võivad niisama nagu vene talupojad mõisa küljest “hingemaad” saada – ainult et neil tuleb vene usku üle minna. Noh, vene usu vastu polnud meie rahval midagi. Usk on usk – peaasi, kui aga maad saab, et oleks mõisa piitsa alt ära. Mõisasakstele aga see asi põrmugi ei meeldinud. Rahvas saab puha vabaks, keegi ei taha enam mõisat orjata. Ei, peab neile põrgulistele säru tegema, muidu jooksevad kõik vene usku üle ja kisuvad mõisamaad puha enda kätte ning mõis jääb omadega päris jänni.

“Kuule, Koplisaadu Tiina, räägitakse, et sina olla ka vene usku läind. Saad mõisa tallis teistele hirmuks kakskümmend viis vitsahoopi. Mi-is? Raskejalgne? Viiendat kuud? Ei see loe midagi! Las su tulevane ihusugu saab ka koos sinuga vitsahirmu. See kulub teile mõlemile ära.”

Ja nii kentsakalt kui see ka kõlab, kuid tulevane Koplisaadu Mare sai neli kuud enne sündimist mõisatallis “teistele hirmuks” vitsu, sai koos emaga “usukannatajaks” maa ja vabaduse eest!

Aga ei see hirmutamise aidanud ka midagi. Mõisa ääremaade kruntimine oli juba käimas ja asunikele (“latsimeestele”) anti rendivabalt kolm aastat aega sinna peale asumiseks ning hoonete püstitamiseks. Kuid mis tegi mõis? Ta kasutas vägivaldselt kõik need kolm aastat latsimeestele välja mõõdetud maid, kuni riigivõim viimaks mõisniku ahnusele lõpu tegi.

Koplisaadu Marest aga, kes 9-aastase tütarlapsena asus koos vanematega oma uude kodusse, Kukkale, sirgus nägus ning tubli tüdruk, kes sai hiljem Madis Saarkopli noorikuna Tammiski kalurite rannasauna perenaiseks ning suure suguvõsa esiemaks.

Minu esimene kokkupuutumine mõisahärraga

Olin tookord veel väike püksatu põngerjas ja kiikusin teiste külalastega Saadu kiigel. Äkki sõidab üks koleda näoga mees mööda Saadu tänavat lähemale, peatab hobuse Saadu väravas ja hõikab mulle: “Hei, poiss, teeb see värav lahti!”. Juttude läbi mõisnike hirmutegudest olin nii ära

kohutatud, et panin kange hirmuga eest liduma, jättes vanamehe värava taha saajatama. Teised lapsed olid juba ees plehku pannud. Ei aidanud vanamehel muud, kui pidi ise vankrilt maha kobima.

Sõitja oli Tamse mõisa vanahärra Pontus Vernhof, kes ehitusettevõtjana sai enda kätte Väikse väina tammi ehitamise. Tema arvele tuleb sel puhul kanda ka Muhu kuulsama muinasvara – Linnuse maalinna lõhkumine, mille vallidest ta 3200 kantmeetrit kive laskis välja kiskuda ja merre vedada, enne kui muinsuskaitse jaole sai ning linna lammutamise seisma pani. Paar-kolm aastat pärast väinatammi valmimist (selle avamine oli 1895.a suvel) suri vana Pontus, jättes mõisa valdamise oma pojale Arthurile.

Hiljem, isegi koolijütsina Suure Kirgu surnuaiast möödudes hirmutas mind ta hauale asetatud must marmorrist, mis luiekoja (kabelihoone) juurest suure kuuse alt üle kiviaia tontlikult vastu läikis.

Väina tammi ehitaja, vana Tamse Pontuse puhul me ei saa mööda minna tammiehitamise mõtte algatajast K. V. Freundlichist (rahvakeeles Reintlei), kes juba 30 aastat enne kivisilla rajamist ehitas lepaokstest “hädasilla” läbi väina kõige madalama koha. Freundlich suri 1872. aastal. Praegu magavad mõlemad mehed Muhu kalmistul kõrvuti oma igavest und. Olgu siinkohal toodud mõlema sillameistri mälestuseks sepiõpetatud rahvalaul:

Oh Rentli, tõuse üles maast
ja astu välja surnua'ast!
Sa mine Väikse väina pool',
kus enne oli sinu hool
seda oksa-aida punuda
ning silda merde kinnita.
Ei aita sinu oksa-aid,
vaid kivist silda tehtaks nüid.

Kas Muhu või Mohu?

Muhulased ise räägivad “Muhu”, saarlased aga “Mohu”. Ka muistne saarlaste tehtud laul ütleb:

“Mohulane moo eest moodis,
ma käisi Mohu suures poodis...”

See oli siis, kui Muhu Suuremõisas avati esimene kauplus ja üleväina saarlased – Kübassaare ja Talilao rahvas, käisid paatidega Muhu poest kaupa toomas.

Kaarma seminari poisid (see õpetajate ettevalmistamise asutus töötas möödunud sajandi lõpul) külastasid kord Kaarma muinaslinna varemeid ta koobaste ja keldritega. Jõuavad ühe koopa sissekäigu juurde. “Oot, las muhulane läheb kõige ees!”, ütles väike temperamentne Paul Olak. “Mis muhulane! Mo-hu-lane peab ütleva!”, noomisid Saaremaa poisid pahaselt. Seda jutustas Muhu vana elupõlvne koolimees Aleksander Paas, endine Kaarma seminari kasvandik.

Mõisniku võim ja voli.

Kui Tamse vald kümmekond aastat pärast kruntide jagamist Muhu Suurevallaga ühendati (*mõisavallad kaotati 1891.a ja selleks ajaks oli platside jagamisest üle paarikümne aastat möödas*), ostis noor sepp Mihkel Vapper Tamse vallamaja endale eluasemeks ning sai ühtlasi selle juurde kuuluva, umbes pooletüünlise krundi omanikuks. Mõisahärra, noor Vernhof, aga sõitis Kuressaarde kroonumaade valitsusse ja valetas, et vanas Tamse vallamajas polegi elanikke sees ning tema soovil liideti siis kogu Sepa Mihkli krunt mõisa maade külge.

Mihkel lamas sel ajal murtud jalaluuga maas, naine oli nurgavoodis. Äkki tormavad lapsed hirmukisaga tupp: “Isa, isa, mõisasahk künnab meie karge üles!...” Varsti ilmus ka härra ise Mihkli haigevoodi juurde ning küsis kaunis kõrgil toonil, kas sepa lapsed on nõus tema väravavahiks hakkama. Haige sepp ajas end voodis istukile ja ütles, et tema ei taha mitte oma lapsi mõisa orjaks anda. Härra käratas seepeale: “No siis korista oma lobudik minu maa pealt ära!”

Sepp vastu: “Jah, ennem tõstan oma maja üle aia külameeste karjamaale, aga sinu võimu ja voli alla ma oma lapsi ei anna!” Karjamaa aga, kuhu Mihkel esimeses meeleägeduses oma maja lubas tõsta, oli kolme küla ühiskarjamaa. Peremehed, sellest vägivallateost ka omakorda vihale aetud, olid kohe asjaga päri ning mõõtsid Mihklile oma karjamaast uue krundi välja. Kuid mõisahärra, vist taibates, et ta oma võimu tarvitamisel liiga kaugele on läinud ning nähtavasti kartes ka pisut rahva viha, tuli ise lepitust otsima. Maja jäi küll ümber tõstmata, kuid mõisa poolt üles küntud maatükki härra enam tagasi ei andnud.

Uut eluaset otsimas

Ega see meie “prii” talupoja elu omal maalapil ka suurt kiita ei olonud. Kitsas oli ta igapidi: see paar tiinu kivist põldu pere peale, teist seejagu karja- ja heinamaad. Kuid ära sai kuidagi ikka elatud.

Uue sajandi esimesel aastal algas Kaug-Idas Ussuurimaa koloniseerimine. Kala otsib, kus sügavam ja inimene jälle, kus parem. Väljarändamise tingimused olid meelitavad: hea rammus maa, võta niipalju kui jõuad üles harida, kalarikas merigi üsna ligidal, riigi poolt veel prii sõit ning toetus loomade, inventari ja muu vajaliku näol.

Altrannast läks peaaegu terve Rannaküla, viis perekonda; Rebaski külast ka kolm peret. Nad müüsid oma tared ja maad ning pudulajused uutele peremeestele maha ning asusid kaugele teekonnale. Mandžuriast tulnud kirjad tõendasid, et muhulased seal riigivõimu heldel toetusel olid saanud peagi jõukale järjele. *Võiks lisada, et paarikümne aastaga jõuti nii kaugele, et Stalini sundkollektiviseerimise ajal 1920-ndatel mitmed neist kulakuteks tembeldati ja Siberi kulla-kaevandustesse välja saadeti või muul viisil represseriti.*

Vernhof elumehena

Üks Rannaküla mees läinud Tamse Vernhofi juurde nuruma, et härra lubaks mõisa metsast koorma hagu raiuda. Naine-lapsed külmetavad kodus. Härra kähvab selle peale upsakalt: “Mina pean kaheksa naist üleval ja sina, tühi, ei jõua selle ühegi eest hoolt kanda. Mis mees sa niiviisi oled!” Ning öelnud kategooriliselt ära.

Aga mees polnud ka suu peale kukkunud. Kuuldes, et tal siit midagi loota ei ole, põrutanud ta mõisahärrale vastu: “Näh, härral ju suur mõisavara käe, mis tal’s viga sedasi laristada. Ei tea, kus mool ne’ puud-moad oo. Põle kuskilt peerutikku võtta.” Sülitanud ja tulnud tulema.

Vernhof, nagu kõik mõisnikud, oli laiade elukommetega mees. Kuna “esimese öö õigus” juba ammugi oli kaotatud, siis noolis ta ümbruskonna noori tütarlapsi ning püüdis neid endale suulisteks või majateenijateks meelitada. Paljudki neist langesid ta võrku, kelledest ta siis endale terve haaremi soetas. Nii et tema hooplemine oma kaheksa naisega polnud sugugi liialdus.

Kuid terav kirves leiab tihti ka kivi. Kui härra juba mõnda aega Sepa Tiinat, oma uut toatüdrukut mesilase kombel oli piiranud ning viimaks otserünnakule asus, et kangekaelset kaunitari väevõimuga vallutada, siis juhtus niisugune kuulmatu lugu, mida see vana jäär uneski ei osanud aimata; kuna ukсед kõik ettenägelikult olid lukustatud, siis hüppas tütarlaps koleda hirmuga kõrgest härrastemaja aknast alla ning pani leekides koju...

Kuid ettevõtlik naistekütt ei jätnud teda koduski rahule. Teisel hommikul ilmub mõisahärra auväärt õde, proua Vesberg mesimagusa jutuga tüdrukule koju järele, et tulgu ta nüüd jälle ilusti tööle tagasi, et see kõik olnud sulaselge arusaamatus. Ning pakub tütarlapsele härra saadetud kuldsõrmust kingituseks. Tubli tüdruk aga lükkab mõisniku kingi põlastusega tagasi. Siis proua topib selle sõrmuse talle kraevahelt sisse ning läheb ise ruttu uksest välja. Vihane tüdruk võtab sõrmuse, paneb pakule, raiub ta kirvega katki ning virutab tükid peldikuaugust alla... Paras palk mõisniku “armupandile”.

Kuidas minust sai kirjamees

(Väljavõte ühest erakirjast; Tallinnas, 15.VII 56)

... Mul on kohe kole hea meel; sõiduluba on käes ja varsti olen Muhus nagu vana vaskvieline... Ma küll Sinu sünnipäevale õigeks ajaks ei jõudnud, aga noh, egas ta meil sellepärast veel pidamata pole jäänud. Vaata kui vajun varsti Konta väravast sisse ja käristan soru viina taskust välja – oijah, kus siis läheb lahti, nii et kohe pidu pilvedeni...

Aga tead, mul on ka juubel ja päris “ametijuubel”. Koguni ümmargune. Las poetan sellestki paar sõna.

Viiskümmend suve tagasi juhtus Kraavisuu noorik-nännel just kibedal heinaajal raske õnnetus: ta lõi endale vikatiga jala sisse sügava haava. Üks Rebaski küla poiss, äsja ministeeriumikooli lõpetanud, kirjutas sellest kohe sõnumi Tallinna “Päevalehele”. Aga hiiglama hea tunne oli, kui nägid oma kirjutust trükituna suure keskajalehe veergudel. Jah, ja sellest see algaski. Teise õnnetus sai mulle tulevase kirjamehe-ameti suhtes määrava tähtsusega teguriks.

Isegi asjatuid leinapisaraid on see amet nõudnud, muidugi ilma minu teadmata ja tahtmata. Kolm aastat hiljem, 1909. aastal, kui mul ka Kuressaare linnakool juba seljataha oli jäänud ja mind Viiraküla kooliõpetajaks oli kinnitatud, tõusis hilissügisel kohutav torm, mille küüsi sattus rühm Tamse ranna kalamehi, nende hulgas ka poisikese ohtu Laasu Leo. Keegi ei uskunud, et mõni neist veel elus võiks olla. Kirjutasin sellest kohutavast loost Kuressaare lehes “Saarlases”, jagades üldist arvamust, et mehed arvatavasti tormi ohvriks on langenud. Kui Laasu nänn seda luges (vana Laas, Leo isa, oli siis juba ammugi surnud), süvendas see veel rohkem ta leinameeleolu, sest – ega kiri ei valeta. Ja ometi tulid mehed nädala-poolteise pärast tervena ja elusana tagasi. Maru oli peksnud nad kuskil Soela kandis Hiiu randa. Sellest imelikust pääsemisest tuli mul siis õienduse korras veel kord lehes kirjutada.

Need, kellest siin jutt, on juba ammu-ilma mulda varisenud – kes enne esimest suurt sõda, kes selle kestel või mõni aasta pärast sõda. Olgu siin pühendatud nende mälestusele ka mõni sõbralik sõnake.

Konta Aadu kosjareisid. Ta õige nimi oli Aleksei, kuid rahvas kutsus teda eestipäraselt Aaduks. Temap see oligi Konta vägeva suguseltsi rajaja. Kui Aadu veel noor kosjamees olnud, siis ta seadnud oma sammud ikka sinna Tupenurme poole. Ei tea, kas sealtkandi uhked peretütred kehvast latsimehest ei hoolinud, või pidas ta pikka teed paljaks, kuid ükskord jäänud mees Põitse tänava suus mõtlema ja öelnud siis enesele, et mis ma sinna ilma taha ikka jõlgun – Koplil ju kua tüdrikumi... Ja keeranudki sealsamas kohe viuhki aisad ümber ja padavai Põitse põllu nurgalt paremale... ning saanudki Kopli Marest endale tubli perenaise ning laste ema.

Aga kui Aadu kõige vanem poeg Madis Pallasma Jaani Riinale kosja läks, siis oli vanal nagu tuli taga: vaevalt oli poeg hommikul kosjaperest lahkunud, kui vana juba Tüi mäel talle vastu tuli – langujooma pudel põues. Langujoomad peeti tulevaste sugulaste vahel varsti pärast kosjaskäiku, “et asi ära ei jahtuks”.

Saadu Jaak. “Jaa...” Enne käis pikk “jaa”, sellejärel tuli alles jutt. “Jaa – mina ja Kõue Madis, meie tunneme lehma!” See lause käis kiitleja tohtritarkuse kohta.

“Jaa – mina ja Mulgu Tähve – meie oleme Rebaski külas mehed!” Teised ei tulnud üldse arvesse. Nii kange mees oli Saadu Jaak. (*Jutt on Sillavärava Jaagust – Mäe-Pärdi peremehe Jaagu nooremast pojast, kelle vanem vend Mihkel Mäe-Pärdi talu päris. Missugustelt Ussuuri väljarändajatelt Jakob Kand (1837 – 1919) Sillavärava koha omandas, ei selgu paraku ka Madis Küla kirjapandust. Mõneti eksitavalt on siin nii Sillavärvat kui naabruses olnud Armaste Tuule-Saadut lihtsalt Saaduks nimetatud.*)

Jaak oli kaval. Egas ta ennast üksi kiitnud, vaid ikka teisega koos – et oleme kaks kanget. Saadu vana oli keerulise peaga mees: ta arstis ussihammustust ja roosi. Ka loomatohtrina oli tal üsna hea kuulsus. Kui ta veel Mäe-Pärdi Jaak oli ja ühes oma Mihklist vennaga kohta pidas, ulatus väljarändamise tuhin ka Tamse valda. Saadu vana pere rändas Ussuurimaale ja müüs oma koha Jaagule ära. Ning siis tuli vendade vahel varajagamine, mis on üldse üks raskemaid momente

talumehe elus. Range sa pooleks ei raiu, hobust ka mitte. Mihkel kui vanem vend ja Pärdi koha pärija hakkas siis kõiki majapidamise asju kahte hunnikusse pilduma: “See oo moo, see oo Joagu; see oo moo, see oo Joagu...”

Aga miks keegi Jaagule hobust ei tahtnud laenata? Vaat sellel asjal oli oma konks sees. Jaak ei sitkunud ise hobust pidama, vaid katsus laenatud hobusega oma veod ja põllutööd ära õiendada. Kui siis keegi oma hobuse üheks päevaks talle andis, jäi hobune õhtul tagasi toomata ja öösel kella kahe ajal võis juhuslik mööduja kuulda Jaagu põllult “nöö” ja “nöö”. Teisel päeval leidis hobuseomanik oma looma karjamaalt surmani vaevatuna ja näljast nõrkemas...

“Inlismann” ja muhulane. Krimmi sõja ajal käinud inglane oma laevadega Pärnu all ning tulnud siis möödaminnes ka Muhumaad “nuusutama”. Üks patriootiliselt meelestatud muhulane, kes oli peitnud end vaenlase eest Üigu panga koopasse, roninud laeva eemaldudes koopast välja ning näidanud inglasele koopa suult paljast “männikut” takka järele... Aga üks laevalt oli läbi pikksilma seda nähtud. Selline jultunud häbematus nõudis muidugi karistust ja “ingelant” sülitanud oma suurtükist ühe vägeva käraka vastu Üigu panka. Pangale ei teinud see pauk küll midagi, kuid uljaspea-muhulasega oli aamen! Sellest järeldus – ära mine suurega sõitlema ega vägevaga vaidlema. *Lugu sarnaneb kahtlaselt ühele hoopis vanemale pärimusele sellest, kuidas üks Igaküla naine nn. Suure Laeva soone ääres võõrastele sõdalastele (viikingitele?) paljast tagumikku olla näidanud.*

Ennu Madise kalaõnn. Rikkalik kalasaak Muhu randadel oli aastat 60 tagasi tolleaegsete algeliste püügivahendite tõttu üsna haruldane. Ühispiüki peaaegu ei harrastatud, iga kalamees kopitses omaette püüda. Sellepärast siis naeratas kalaõnn ka kaunis harva meie kaluritele. Kuid öeldakse, et pimekana leiab ka mõnikord tera. Nõnda siis juhtus ükskord, et Külase Ennu Madise mõrrad tõmbasid merest välja säärase hulga kalu, et mees sai nende eest üle 50 tsaarirubla. Madis puhkenud suurest meeleliigutusest nutma ja lausunud: “Oastarent oleks jüsku muast leitud...”

Üigu pank tegi jõukaks. Anduvälja vana-peremees õhanud tihti, et peaks ometi kunagi ka sõhuke aeg tulema, kus Üigu pank hinda läheb. See oli muidugi pool-naljatades öeldud. Kuid ei läinudki palju aega, seal tulid Peterburist targad ehitusmeistrid, proovisid, uurisid Üigu dolomiidi kvaliteeti ja leidsid, et see kõlbab üsna hästi pealinna paleede ehitamiseks. Üigu kivimurrust hakkas talule raha tulema ja Kallaste Anduvälja sai kuulsaks ning jõukaks. *Tegelikult veeti Üigu panga dolomiiti siiski vist rohkem metallurgia-tehastele räbustiks.*

Sõnnikumasinad. Pallasma Matsi vana-peremees pidanud omal 18 lehma – väikesed nagu kitsed ning purulahjad. Piima andnud nad ka nii vähe, et suurele perele hädavaevalt jätkunud. Küsitud talt, et mis ta neist nii palju peab. Peremees teinud väga imestunud näo ja küsinud: “Noh, aga kes mu õled siis ää sööb?” Näljapiitsaga sunniti siis lehma-kiitsakaid õlgi sõnnikuks jahvatama... Kah “karjavirtsahvt”!

Siljali vana Ivan. Mõisaküla Siljalil (Siljaväljal) oli kaks Ivanit: noor Ivan ja vana Ivan. See vana Ivan oli elupõline vanapoiss. Kui tulid suured pühad – jõulud, näärid, lihavõtted, siis Ivan lõi endale tuttmütsi pähe ja läks uhkel sammul Tamse valda mööda käima. Kui ta sinise tutiga müts meie väravast mööda vilksas, siis oli see täheks, et pühad on saabunud. Ivan oma tuttmütsiga oli lahutamatu osa pühadest. Ta oli üks meie kandi “praava-poisse”.

Raske raha. Vana Endriku Riste kurtnud kord: “Nää, sügisi sai poest pool toopi tule-eli toodud, aga kevadeks tahtis vägisi ää nappida...” Tal oli villase lõnga ots pistetud tindipotti ja selle tahi otsas põles kadakamarja suurune tuli. Aga mis te mõtlete! Rasvaküünal – see tühi ei maksa ju midagi: lammas korjab seda rasva ise karjamaal kadakate seljast nii palju kui kulub. Aga vaat tule-eli – see maksab raha – oma 10 kopikat toop.

Tsaari kuldkopik – oi, see oli raske raha. Raske oli teda teenida ja ega siis polnud ka kerge teda välja anda. Lembri Ivan, tubli müüritööline, sai Tamse mõisa karjalauda müüri ladumise eest 60 kopikat päevas (12 töötundi – see teeb 5 kop. tund!). Ja Muhu koolmeistri aastapalgaks oli 50 rubla. Ning tööta pealegi veel oma leivaga. Mis oli see talusulase või mõisamoonaka palga kõrval! Kuid see-eest oli aastas ka ainult 100 koolipäeva: oktoobrist kuni aprillini, jõulud ning muud suuremad pühad veel maha arvatud.

Ja-jah, raha oli kallis, teda pidi kopika viisi kümne küünega teenima. Sellepärast siis talumees ka põrutas täie kuraasiga kõrtsile: “Kahe kopka eest viina, maksu mis maksab!” Ning tänapäevalgi küsib mõni endise aja inimene: “Mis maksab see kahekopkane sai?” Nii et ärge te ühtigi naerge Endriku eite. Kust see vaena vabatnaine võis kopika teenida?

Rebaski küla meistrimehed. Pere-perelt ringlev Rebaski küla lorilaul pajatab:

Mihkel Vapper rauda keedab
kivisütega,
Kukka Mihkel okka arib
saarepuudega...

Kaks Mihklit – meistrimeest olid Rebaski külas: Sepa Mihkel ja Kukka Mihkel. Esimene oli raudsepp, temast on juba eespool juttu olnud; teine ratassepp ja vokimeister. Talvel ta meisterdas vokke ja suvel vankreid.

Talvel, küünlapäeva paiku olid ruudikõimad. Ruut ei saanud muidu mehele minna, kui tal polnud vokki kaasavaraks mehekoju kaasa viia. Sajandite vahetusel juba jõukamad pereisad andsid peale voki oma tütrele kaasa ka Singeri või Naumanni õmblusmasina. Ja tehnikale peab au andma – nii voki kui masinad on tänapäevani, ligemale 60 aastat vastu pidanud.

Tellimised tuli aegsasti sisse anda ning kaup rublase käsirahaga kinnitada, sest vokimeistri talvine töönorm oli 33 voki. Iga voki hinnaks oli 3 rubala. Kõige suurem töö voki juures oli treimine. Vokiratas ühes rummu ja kodaratega, voki jalad, pool ja lühiketas – kõik tuli treida ning treipingil täie käigu peal liivapaberiga veel siledaks lihvida. Raud-osad, vänt ja lühitelg – need tulid toorel kujul Sepa Mihkli haamri alt. Vokimeister pidi nad siis ise hiljem viiliga puhtalt välja töötama.

Eks need lapsed said vatti nii ühel kui teisel. Treiratast tuli ju käsitsi vändata ja kui mõni suurem ese, näit. vokiratas oli treipingi vahel, siis andis kahel väikesel väntajal päris higistada, kuni töödeldav ese hakkas pingi vahel täie täpsusega undama. Aga vanemad inimesed? Eks Kukka nänn oligi see “vanem inimene” ja temast pidi igale poole jätkuma: kogu põllutöö ning majapidamise raskus, talvised heina- ja turbaveod ning õhtuti, kui välitööd tehtud ja loomad talitatud, pere toidetud ja laud koristatud, siis lastele abiks treiratta vänta keerutama. Nii et rassimist oli Kukka nännel päris mitme mehe eest.

Nuka Tähve. Juba nimetatud Rebaski küla laul torkab:

Mis sel Nuka vanal viga –
taal oo minija.
Võlla vallast toodud taale
toapühkija

Losumüts peas, hall habemetutt lõua otsas, tubakajunn põses, ruuduline vatt üll, paljad virtsased jalad, paigatud takuste pükste sääred alt veidi üles kääritud – nii seisab Kukka sõnnikutalgu pildil see tore vanamees meie ees kogu ta majesteetlikus hiilguses.

Nuka vana oli muhe jutumees. Tõukas aga vahete-vahel tubakajunni ühest lõuast teise ning heietas edasi. Aga tema jutud kaldusid ka ikka vähepärast sinna kiitlemise kanti. Oma silmateravust kiites ütleb ta, et olevat Tammiski otsast näinud Viinakare vehkalit – meremärki. Viinakari on Tammiski nukalt mitu head kilomeetrit eemal.

Rõivaste suhtes polnud Nuka vana mitte just kõige nõudlikum: “Äh, kui tal aga kaks käist pial oo...” Ja oma lemmikrooga, küpsekartulit ülistades lausub ta: “Kasta küpse tuhli kala-sooltee sisse, katsu, kui hea oo!”

Tähve tütar Riina läks ülemale (s.t. mandrile) mõisasuiliseks. Saadab sealt kodustele kirja, kuid kõige vajalikuma sõna – “saatke reha” ta kirjutab paraku mandri keeles, millest kodus ei osata muud välja lugeda kui “raha”. Vana Tähve kiidab pärast naabritele: “Näh, kus suured kirjatargad – loevad, et saada raha! Mes raha ta ikka tahab? Ta läks ju ise raha teenima. No ma siis akkasi õege ise tudeerima – olli jälle “rähä!”

Põrgu Andrus. Kes ei tee nalja, kui nali tuleb? Kohtumajast kupatati ju süüdlased ikka sinna taha Siberisse. Aga Siberist? – noh sealt juba otseteed põrgusse. Kui siis Tamse mõisa

ääremaadele siginenud väiketaludele hakati nimesid otsima, siis oli kolmenimeline kompleks nagu maast leitud: Sepa Mihkli kodu oli rahvasuus ikka edasi Kohtumaja, järgmine koht sai omale päris ametlikuks nimeks Siberi. Aga et naljale krooni pähe panna, siis andis rahvasuu Siberi-tagusele kohale nimeks Põrgu, kuigi ta vallakirjade järgi kandis Kadagamäe nime. Sellest Kadagamäe Andrusest me nüüd räägimegi, Andrusest ja tema tütrest Juulast.

Kadagamäe Juula – no oli see küll üks särts tüdruk. Isegi Tamse härrale kargas habemesse, kui see teda mõne sõnaga julges puudutada. Aga täitsa isasse, kes oli ka nagu püssirohi; omamoodi Pearu, kelle kohta meie tuttav pilkelaul lausub: Põrgu Andrus kohut käib – külameestega...

“Kadagas mis kadagas”, tähendas rahvas vana Andruse kohta, võrreldes ta äkilist iseloomu põlema särtsatava kadakaga.

Väikese plikana oli Juula igavene vigur, otsast otsani koerust täis. Meie Altranna karjatee käis üle Peastlamäe otse Kadagamäe väravast mööda. Kui siis meie Rebaski küla poiste polk oma lehmakarjaga nende värava kohta sai, oli Juula nagu takjas mul sabas kinni – ikka “teene vana” ja “teene vana”! Muistses muhu keeles see “teene vana” tähendas niipalju kui “teine pool”.

Albumi lõppu on viimase tekstina lisatud Kiri võõrsilt. See on Madise kolleegilt ja eakaaslaselt, Muhu esimeselt nais-kooliõpetajalt, Ridasi Jaagu-Mihkli (Riida) Tõnu tütrelt Lidia Nossilt (hiljem abielus Jaan Klaariga), kes Rootsisis emigratsioonis suri. Olgu seegi siin koos Lidia enda värsiridadega ühe Muhu kultuuriloolise killuna ära toodud.

... Olin südamest rõõmus, kui kuulda sain, et te ikka elate ja et Maria on tagasi kodumaal. Ma annaksin väga palju, kui see mul võimalik oleks kord oma sünnipaika ja lapsepõlve-kodu näha! Leidal (vennatütrel) oli õnne: lõpetas USA-s ülikooli, abiellus tubli eestlasega; tal on 2 ½-aastane poeg ja ta on väga õnnelik. Kutsub mind sinna, aga mu elu on siin juba korraldet, peanärvad on nõrgad ja üldse tervis vilets, ei julge vist küll minna. Siin olen kodumaale ligemal, pisut sõbralikum olemine. - - - Kojutulemise lootus on, kuid nõrk. Ma olen juba vana ja sinne 10-aastane raske töö on võtnud oma, ei ole kuigi palju vastupidavust. Siin olen juba eluga harjunud, ehk küll kojuigatsus teeb palju valu. Olen mõtelnud uneta öödel meie küla rahvale, mul on meeles head mälestused. Kas oled käind oma sünnikodu vaatamas? Seal olid õunapuud, suured ja paksud lehed, ploomid, mis me istutasime toa taha, olid uhked. - - - Kõik need inimesed, kohad ja paigad on mul selgesti meeles. Paar korda ennemgi on olnud nii kuiv suvi, et meie küla soon on päris kuivanud, kuid sügiseste sadudega ta korjab Vanamõisa metsa allikast jälle jõudu ja hakkab voolama, kevadeti isegi üle kallaste paisudes, et ei saanud kuidagi üle. Loomade karjamaale laskmise ajaks ta oli jälle loomulikus suuruses.

Sina oled siis see õnneeseen, kellele saatus on lubanud vanul päevil jällenägemise rõõmu tunda. Need kohad on ka mulle kallid, väga kallid... Olin ju seal oma parima aja elust, noorusaja. Tahaks küll näha, kas on meie karjamaadel need teed ja rajad samad, samade käärude ja käändudega nagu enne, meie ajal, kooli ajal. Küllap on seal vist üsna palju inimesi, kes mindki tunnevad kui Nossia Liidit. Täna vaimus kõiki neid inimesi, kes mulle tervisi saatsid. Tõepoolest teeb rõõm tervemaks ja tugevamaks, elule tuleb nagu mõte ja sisu. Ja kui sa veel lähed Muhusse, mida ma usun, siis tervita Muhu mulda, puid, taevast ja õhku, kive ja kände... *Tempora mutantur et nos mutamur in illis.* Kukka Madis rääkis ladina lauseid, mida me uurisime, mis see jälle tähendab. Nii õppisime ka meie seda keelt natuke.

Praegu on siin imeilusad sügiseilmad, roheliste mändide seas kollased kased ja punased haavad. Küll on loodus värvirikas!

Loen oma kallist raamatut – see on romaan Muhu elust. Piiri Juri tütar kirjutas selle – esimene Muhu romaan! Seal on tarvitet kahekõnes palju muhu keelt, kuid väga lohakalt. Siiski on see huvitav, iseäranis mulle – tunnen selles iga küla nime. Seal on ju väljamõeldud nimed ja inimesed, aga ikkagi saab aru. See on hea kroonika – jutulõng veereb rahulikult igapäevaste talutööde, surma ja armastuse saatel. Muhu saare nimi on Kõhmu, Saarenina on Kaarnanina. Ma ei ole ühtki raamatut nii palju kordi lugenud kui seda. Halb mulje jääb ainult hooletult seatud murdekeele pärast, parem siis juba mitte tarvitada. Mõni murde-lause on siiski päris hea – Neo

Toomas ütleb: “Asi oo sõhuke, ma põle mõtelngid oma noorikud Neole ümmardajaks jätta!” See lause on otse hiilgav. Jutt on 19. sajandi lõpust. Hea on, kui inimesed on nii virgad, see on nagu tollaegsete kommete ja elu muuseumi panek. Sain selle kingituseks. Kui seda loen, siis nagu viibiksin seal!

Ehk kui saatus on mul – võõrsil surra,
Koituigatsust see ikkagi ei murra.
Peale surma siit ma koju lähen,
See on tõsi, nagu taevas paistvad tähed.
Unenäos ma tuntud paigus liigun,
Õhtuti me küla kiigel kiigun.
Sellest hõljub lohutust mu hinge
Ja kaob elumure raske pinge.

Väikese väina kaldal

Unistades seisan Saareninal.
Kaldal tukub lembes pilliroog.
Üle väina helgib kaugussina,
Uimastavalt lõhnab tudreloog.
Haljava mets, kõrge puude salu,
Paistab eemalt, nagu püha hiis.
Kuid seal keegi jumalaid ei palu,
Kadunud on muistne paradiis.
Taamal laiub tuttav Saareväli
Mahaniidet heinakaaredes.
Haljava pool Lõpe kurk ja Süli
Tumerohelistes kallastes.
Kõrkja ääres üksik tausa pesa
Mahajäetud rohutuka sees.
Põgenenud on siit ema, isa,
Ehmatand neid vikatiga mees.
Närbund heinas ritsikate sirin,
Harjutusel võimas serenaad.
Homme hommikul, kui päike tõuseb,
Nende koorid puhtalt kõlavad.
Längus kassikäpal lepatriinu
Oma tiibu lennuks sirutab.
Enne mõtetes ta peatub viivu,
Siis ta mulle õnne kuulutab.
Merelinnud, vabad lehvitajad,
Häälitsevad kõrgel üleval.
Nende suiselt rahulikud hääled
Kostvad monotoonsel halinal.
* * *
Ehk lauluke küll väetike,
Kuid mul ta haarab südame.
See Muhust looduspildina
Jäänd mälestuses püsima.